

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.05.025>
УДК 330.101

П.С. ЄЩЕНКО, д-р екон. наук, проф.,
с. н. с. відділу теорії економіки і фінансів,
ДННУ «Академія фінансового управління»,
б. Дружби Народів, 38, 01014, Київ, Україна,
e-mail: p.eshchenko@ukr.net

НЕОЛІБЕРАЛЬНА МОДЕЛЬ РИНКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Проаналізовано чинну неоліберальну модель ринку в Україні. На підставі статистичних даних показано її негативний вплив на економіку країни та її населення. Виходячи з цього обґрунтовано необхідність зміни парадигми соціально-економічного розвитку шляхом запровадження нової економічної політики, що базується на вимогах інформаційно-технологічної революції.

Ключові слова: соціально-економічна криза; модель господарювання; економічна теорія; економічна політика; ліберальний мейнстрім; мережева економіка.

Україна, здобувши незалежність після розпаду Радянського Союзу, за прогнозами вітчизняних і західних експертів, могла стати однією з найбільш розвинутих країн світу. Для цього були всі передумови. У 1990 р. країна, за класифікацією ООН, досягла рівня розвинутої промислової держави і за випуском промислової продукції була порівнянною з Францією — п'ятою за величиною економікою світу. Дві третини території України складають чорноземи, найродючіші землі у світі; вона багата на мінерально-сировинні ресурси, у тому числі має 20 010 розвіданих родовищ за 97 видами сировини промислового значення; запаси залізної руди становлять понад 14%, марганцю — 43% загальносвітових. Крім того, Україна посідає провідне місце у світі за запасами вугілля, титану, урану, літію та інших корисних копалин. Вартісне вираження цього багатства у 1991 р. оцінювали в 6,8 трлн. дол.¹ У 1990 р. за обсягом ВВП Україна була 14-ю у світі; за паритетом купівельної спроможності (ПКС) ВВП на душу населення становив 10,9 тис. дол., що пе-

¹ 25 шагів навстречу самоликвідації // 2000. — № 8 (761). — 26 февраля — 3 марта 2016 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.2000.ua/blogi/avtorskie-kolonki_blogi/25-shagov-navstrechu-samolikvidacii.htm

Ц и т у в а н н я: Єщенко П.С. Неоліберальна модель ринку та її вплив на розвиток України. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.05.025>

ревищувало середньосвітові показники на 11% [1, с. 371, 386, 403]. У країні було зосереджено 6,5% світового наукового і технічного потенціалу. При цьому на кожну 1000 працюючих припадало 11 зайнятих у науково-технічній сфері. У цілому ж, за оцінками спеціалістів, у розрахунку на душу населення природно-ресурсний потенціал України у 1,5—2 рази перевищував ресурсний потенціал США, у 4 рази — Німеччини, у 12—15 разів — Японії². Особливе місце в економіці займав аграрний сектор. Маючи 7,4% площі сільськогосподарських угідь і 14,9% орних земель, Україна в останні роки перебування у складі СРСР, незважаючи на переключення колективних форм господарювання, виробляла 22,4% сільськогосподарської продукції. Розвинута виробнича інфраструктура разом з вигідним географічним положенням, виходом до моря робить Україну мостом між європейськими, арабськими, африканськими та іншими партнерами і країнами.

Великі надії українців були пов'язані з переходом до більш ефективної моделі господарювання — ринкової. Остання повинна була стати деміургом нової прогресивнішої соціально-економічної системи, яка здійснить нашу мрію: Україна стане вільною, економічно потужною, а український народ подолає соціальну нерівність і досягне загального благополуччя. Для цього, як вважали суспільствознавці західного спрямування, необхідно замінити теоретичну базу, якою була політекономія, на «мейнстримівську» економічну теорію — економікс.

Проте дійсність показала, що після 28-річного «радикального експерименту» запроваджувана «мейнстримівська» економічна теорія в Україні не дозволила їй перетворитися на високорозвинуту країну світу. Вона стала однією з країн-аутсайдерів у Європі, а український народ найбіднішим. Внутрішні суперечності в країні мають системний, а тому безперервний і нездоланний характер, що перетворилося на загрозу існуванню єдиної країни.

З огляду на це, **мета статті** — з'ясувати місце і роль у зазначених процесах неоліберальної теорії, на базі якої сформовано здійснювану економічну політику.

ОНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА: НАДІЇ, ЩО НЕ СПРАВДИЛИСЯ

На всіх етапах розвитку світової цивілізації в управлінні народним господарством використовувалися певні економічні теорії, які називалися по-різному. Ксенофонт і Арістотель першими запровадили в науковий обіг поняття «економіка». Поряд з тим використовувалися й інші терміни. Так, Арістотель вживав такі поняття, як «хремастика», «соціальна фізика», в Італії, Австрії, Німеччині у XV—XVIII ст. використовували термін «камералістика», А. Монкретьєн (1615 р.) — «політична економія», В. Уотлі (1831 р.) — «катталактика», В. Джевонс (1871 р.) — «економікс».

Життя переконує, що всі економічні теорії мають свої достоїнства і недоліки, які дістають свій прояв із знаком «плюс» або «мінус» за різних умов та рівнів розвитку тієї чи іншої країни. Багатолітня світова господарська практика тому є свідком, що дозволяє зробити висновок: ніколи не існувало

² Україна — 2015 : Національна стратегія розвитку. — К., 2008. — 107 с. — С. 28.

та й не існуватиме єдино правильної на всі часи економічної концепції. У цьому контексті важливе значення має сучасна оцінка політичної економії та економікс, їх ролі та місця в системі економічних наук і розвитку людського суспільства, наукового й освітнього потенціалів у сучасному світі.

Різниця між названими течіями економічної науки полягає в такому. Висхідним началом політекономії є відтворювальний процес, тобто спожити в суспільстві можливо лише ті блага, які в ньому створені. Представники економікс вважають, що стимулом економічного зростання є попит і тому гроші, надані в кредит, виступають інструментом як зростання товарів і послуг, так і їх перерозподілу між громадянами даного суспільства. Доказом правильності теорії економікс, на думку її adeptів, є рейганоміка, зміст якої полягає в кредитному стимулюванні попиту. Однак при цьому нехтують тим, що коли в суспільстві відбудеться збільшення грошової маси, скажімо, на 20%, то саме на стільки зростуть і ціни.

Світовий досвід переконує, що лікування «хворої» економіки збанкрутими неоліберальними засобами і методами виявилось для неї дорожчим за саму хворобу. У цьому контексті міжнародний журнал *Social Research* у своєму спеціальному випуску «Провальна економічна теорія, але незмінна економічна політика» відзначає: «Тепер, перебуваючи далеко від відновлення економічного зростання, ми знаємо, що скорочення урядових витрат на освіту, соціальний добробут, пенсійне забезпечення, охорону здоров'я, інфраструктуру і багато інших програм прискорило економічний спад і зумовило повільне неадекватне відновлення економіки. Але режим суворої економії, який рухається суперечливою економічною теорією і специфічною політикою, залишається в центрі економічної політики, результатом чого є неадекватне економічне зростання, мільйони втрачених робочих місць, незважаючи на те, що громадяни звертаються по урядову допомогу і багато економістів наводять аргументи на користь збільшення громадських витрат та інвестування з метою стимулювання зростання» [2, р. XXV].

Останнім часом у науковому середовищі переважно зростає визнання неадекватності ортодоксальної економічної теорії викликам нашого часу, що реальні проблеми нинішньої економіки лежать у твердженні стандартної економічної теорії про те, що нерегульовані ринки нібито ведуть до ідеальних соціальних результатів. Лауреат Нобелівської премії П. Кругман пише, що американська економіка зростала на 3,4% за часів правління Рейгана і на 3,7% при Біллі Клінтоні. Однак повторення таких показників виявляється малоімовірним. Перш за все, за роки правління Рейгана діти, народжені в період бебі-буму, все ще продовжували поповнювати робочу силу. Сьогодні вони її залишають, а зростання населення працездатного віку сповільнилося до мінімальних показників. Один лише цей демографічний зсув, за інших рівних умов, зменшує приблизно на 1 процентний пункт зростання американської економіки. Більше того, і Рейган, і Клінтон отримали у спадок депресивну економіку, а рівень безробіття значно перевищував 7%. Це означає, що мав місце відчутний економічний спад, однак це дозволило перейти до швидкого зростання, коли безробітні повернулися на свої робочі місця³.

³ Кругман об экономической самонадеянности // ИноСМИ. — 2017. — 24 июля [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://inosmi.ru/economic/20170224/238772200.html>

На думку Нобелівського лауреата Дж. Стігліца, неолібералізм підірвав демократію на 40 років. Цифри в наявності: зростання сповільнилось, і плоди цього зростання відчули далеко не всі. У міру стагнації заробітної плати і зростання фондового ринку доходи і багатство зростали, а не просочувалися вниз. Реальність така, що, незважаючи на свою назву, епоха неолібералізму була далекою від ліберальної. Цей науковий напрям нав'язав інтелектуальну ортодоксальність, чії опікуни були абсолютно нетерпимими до інакомислення. До економістів з неортодоксальними поглядами ставились як до єретиків. Неолібералізм мало нагадував «відкрите суспільство», яке захищав Карл Поппер [3].

Необхідно усвідомити, що використовувані в сучасній господарській практиці парадигми не дозволяють розкрити сутнісні характеристики і рушійні механізми світової економіки, як і співвідношення сил провідних економічних центрів. Більше того, вони спрямовані не на оновлення моделей економічного розвитку, а на їх консервацію з усталеними відносинами власності й характером привласнення. Підтвердженням цьому є досвід ринкових трансформацій в Україні на теоретичній базі неолібералізму, яка вже використала свій потенціал розвитку.

Домобудівництво (слово грецького походження), а саме це означає термін «економіка», в нашій країні спрямоване переважно не на реальний сектор економіки: промисловість, сільське господарство, будівництво, а також сферу послуг таких потреб, як транспорт, зв'язок, житлово-комунальні та побутові послуги, а на перерозподіл суспільного продукту. Основою розвитку такої моделі економіки стає не виробництво новоствореної вартості, а перерозподіл нагромадженої вартості. Визначальну роль у даному процесі відведено фінансовим інститутам, які перетворили здійснювані фінансові операції на первинні, а виробництво, реальну економіку — на вторинні. Для цього використовуються: гроші, що стали товаром, який одні суб'єкти господарської діяльності продають іншим, отримуючи дохід від сеньйоражу; валютні інструменти — свопи і деривативи, які, по суті, являють собою некорисні папери, тобто є фіктивним товаром, що продається банками довірчим компаніям та один одному за гроші. Це по-перше. По-друге, дану модель спрямовано на ірраціональне виробництво, яке збільшує у ВВП обсяги і частку сфери послуг у вигляді грального бізнесу, масової культури тощо, продукуючи тим самим ірраціональне споживання. По-третє, вона сприяє поглибленню соціально-економічної нерівності між різними верствами населення внаслідок перерозподілу природних та відтворювальних ресурсів на користь олігархів і монополістів. По-четверте, така модель економіки відображає якісно нове явище суспільно-економічного життя, де основу виробничих відносин формує фіктивний, спекулятивний капітал, який перетворює гроші та інші цінні папери на особливі швидкозростаючі операції, чия мета полягає в одержанні не базового активу, а прибутку від зміни ціни.

Усе це переконує в тому, що економіка, в якій тотальний контроль, володіння і розпорядження емісійно-кредитними потоками здійснюються банками та іншими фінансовими інститутами, отже, перетворюють останніх на монополістів, стає паразитичною і загниваючою. Така модель економіки експлуатує реальний сектор економіки, а також суб'єктів, що в ньому зайня-

ті. Цілком зрозуміло, що таке суспільство потребує радикальних змін. Про це заявляють дедалі більше вчених і політиків.

Неприйняття фінансових спекуляцій і заклик до альтернативної економіки висловлюють керівники Римського клубу та його провідні експерти. Вони стверджують, що фінансові спекуляції були однією з причин світової фінансової кризи 2008—2009 рр. Однак банкіри не тільки зберегли свої позиції, але і вийшли переможцями, зробивши себе «занадто великими, щоб програти або щоб відправитись у в'язницю». Нині 98% фінансових операцій мають спекулятивний характер. У офшорних зонах приховано від 21 трлн. до 32 трлн. дол. «Представники корпорацій, які уникають сплати податків, постійно говорять, що не порушують ніяких законів. Часто так і є, отже, потрібно змінити закони» — стверджують автори. Існує надлишок капіталу у фіктивних, але прибуткових сферах, тоді як напрями, від яких залежить майбутнє планети, відчувають дефіцит коштів. Учені-економісти не можуть побачити проблему, оскільки і раніше були схильні розглядати екологічний, фінансовий і промисловий капітал як еквіваленти, адже «поки фінансовий капітал збільшується — все добре» [4].

Подібну нетерпимість до несприйняття неоліберальної теорії ми не зустрічаємо в університетських та ділових колах, у коридорах влади і засобах масової інформації України. І це при тому, що економічна політика, здійснювана в нашій країні протягом 28 років за лекалами неоліберальної економічної доктрини, дала збій.

Характерною рисою чинної моделі економіки України залишається використання іноземних валют, у тому числі американського долара, який перетворився на постійний рентний дохід США. Врахувати треба і те, що долар як світова резервна валюта дозволяє країні-емітенту отримувати безплатний кредит від решти країн світу. Проте це не може тривати нескінченно. Нині дедалі більше країн з метою зменшення рівня доларизації своїх банків, що є системним ризиком, намагаються витіснити долар або запровадити двосторонні торговельні угоди.

Оскільки Україні притаманні хвилі інфляції та девальвації, гривня неухильно втрачає свою купівельну спроможність, що змушує населення значну частину заощаджень тримати в іноземній валюті. Разом з тим існує низка галузей, кредитування яких відбувається переважно у валюті. У червні 2019 р. рівень доларизації перевищував 40%. Хоча для країн, подібних Україні, придатним вважається близько 20%⁴. Цілком очевидно, що така ситуація не відповідає національним інтересам країни, адже неухильно стимулює попит на імпорт і тверду валюту.

Завдання вітчизняних учених-економістів, політиків та інтелектуалів — зрозуміти, що неоліберальна теорія є важливим інструментом впливу на економіку України, яка потрапила в пастку боргової залежності від розвинутих країн Заходу. З цією метою використовуються такі Бреттон-Вудські інститути, як Світовий банк і МВФ. Реформаторські заходи під їх егідою здійснюються в країнах-позичальницях у рамках Вашингтонського консенсусу в інтересах іноземного капіталу і зводяться до наступних головних 10 заповідей, короткий зміст яких є таким.

⁴ Уровень долларизации в Украине превышает 40% [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vybor.ua/news/economy/nbu_uroven_dollarizacii_v_ukraine_prevyshaet_40.html

1. Підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету).
2. Лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної ставки по кредитах на невисокому, але додатному рівні.
3. Вільний обмін національної валюти.
4. Лібералізація зовнішньої торгівлі (переважно за рахунок зменшення ставок імпортних мит).
5. Ліквідація обмежень для прямих іноземних інвестицій.
6. Приватизація державних підприємств і державної власності.
7. Дерегуляція економіки.
8. Захист прав власності.
9. Зниження граничних ставок податків.
10. Пріоритетність охорони здоров'я, освіти та інфраструктури серед державних витрат.

Поверховий погляд на вказані заповіді виглядає цілком пристойно. Скажімо, це стосується мінімального дефіциту бюджету (перша з них), пріоритету охорони здоров'я, освіти (остання з них). Але цілком зрозуміло, що перша і десята заповіді є взаємопов'язаними, а тому не можуть бути виконані, адже виконання першої з них вимагає скорочення бюджету, а останньої — його збільшення.

Особливу увагу привертає шоста заповідь, яка стосується приватизації державного майна і державної власності. Приватизація по-українському була непрозорою, неконкурентною і хаотичною. Її результати стали одними з найгірших у світі. З 1992 р. в Україні було роздержавлено 133 тис. об'єктів. Державний сектор за цей період скоротився до 16%. І незважаючи на те, що приватизація великих стратегічних підприємств проходила в Україні виключно за грошові засоби, а закон передбачав обов'язкову конкуренцію покупців, 5/6 економічного потенціалу великої європейської країни приватизували менше ніж за 11 млрд. дол. Це лише 13% номінального ВВП України в 1990 р. [5]

У країні з молотка пішли тисячі великих і малих підприємств. Сотні промислових гігантів, які становили хребет національної індустрії, було розграбовано і, врешті-решт, ліквідовано. Будинки відпочинку, гуртожитки, піонерські табори, дитячі садочки, стадіони та ін., що належали державним підприємствам, також перейшли до рук нових власників. Як виявилось, проводячи відповідну монетарну і зовнішньоекономічну політику, можна стати не тільки мільйонером, а й мільярдером, що й відбулося в Україні. Віцепрезидент Світового банку С. Мюллер озвучив оцінки, згідно з якими у 2017 р. чисті активи трьох найбагатших українців перевищили 6% ВВП країни. У США аналогічний показник є вчетверо (!) меншим — 1,4% ВВП. Причому в нас це співвідношення залишається практично незмінним з 2007 р. З огляду на це, С. Кораблін цілком слушно робить висновок, що проблема не в глибині приватизації, а в аномальній концентрації приватної власності та блокуванні нею суспільного розвитку [6].

Структурна перебудова через приватизацію, лібералізацію та дерегуляцію народногосподарського комплексу веде не до підвищення ефективності економіки, а до її деіндустріалізації, відкриття країни для іноземного капіталу, скорочення соціальних витрат, послаблення регулювання державою рин-

ку праці. Соціальні витрати заради структурної перебудови перекладаються переважно на плечі трудового народу.

Критики МВФ справедливо звинувачують його у вторгненні у внутрішні справи найбідніших держав, для яких він є значним довгостроковим кредитором, і підриві законних внутрішніх політичних процесів шляхом нав'язування їм значних структурних та інституціональних реформ. Лікування «хворих» економік за імперативними рекомендаціями МВФ у багатьох випадках коштує їм дорожче, ніж сама «хвороба», і, як правило, призводить до затягування боргового зашморгу. Свідчення цьому — зовнішній борг України, який є надзвичайно високим. У 2020 р. Кабінет Міністрів України, НБУ, підприємства і банки повинні виплатити за зовнішніми боргами 17,06 млрд. дол., з яких 13,06 млрд. дол. — це основна сума боргу, а 4 млрд. дол. — проценти⁵.

П. Робертс, колишній радник президента США Рейгана, зазначає, що Києву для оплати кредитів МВФ доведеться продати всі свої національні активи і землі сільськогосподарського призначення, а отримані кошти направити для транснаціональної компанії Monsanto, яка виробляє генетично модифіковане насіння. Такий підхід не обіцяє нічого хорошого для країни, це лише ризик стати колонією Заходу, на думку економіста. Розв'язка вже близька. Причому ціну на землю визначить Monsanto. Площа придатних для вирощування земель в Україні перевищує європейську. Якщо Monsanto почне вирощувати сільгосппродукцію у нас, то дістане доступ до європейського ринку, витіснивши місцевих виробників. Надалі Європа буде залежати від дешевих товарів від Monsanto, незважаючи на величезну небезпеку, яку несуть подібні продукти [7].

Політика валютного лібералізму, девальвація національної валюти, дедалі зростаючі зовнішні та внутрішні борги, хаос у всіх сферах життя викликають недовіру світового бізнесу до України. Підтвердженням цього є те, що більшість «банків-інноваторів» тихо покидають нашу країну. За оцінками Інституту економіки та прогнозування НАН України, у 2000—2017 рр. за свої послуги нерезиденти заробили та вивели з країни у вигляді процентів 88,5 млрд. дол. [6]

Багаторічний період співробітництва України та інших країн з МВФ переконує в тому, що отримувані позики від даної інституції, врешті-решт, дають негативний ефект. Про це свого часу попереджав лауреат Нобелівської премії Дж. Стігліц: «Сьогодні МВФ, як правило, надає позики тільки тоді, коли країни урізають бюджетний дефіцит, підвищують податки чи процентні ставки, що веде до скорочення економіки» [8, с. 35].

Загострення боргових проблем України зумовлене не лише високими темпами приросту боргу, але й несприятливими змінами в його структурі. Як наслідок, збільшується частка емісійних позичок і частка гарантованих зобов'язань у структурі загального боргу держави. Нарощування внутрішнього боргу при недостатньо місткому і диверсифікованому внутрішньому фінансовому ринку спричинило монетизацію бюджетного дефіциту, що, у свою чергу, підсилило ризики гіперінфляції й збереження високих процентних ставок. У таких умовах збільшується загроза дестабілізації державних фінансів України.

⁵ В 2020 году Украина выплатит по внешним долгам \$17,06 млрд. Пик нагрузки — первый и третий кварталы // Интернет-газета ЭКОНОМИКА. — 2019. — 24 декабря [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://economica.com.ua/finance/article/77757485.html>

Здійснювана в Україні монетарна політика під впливом МВФ і Світового банку спрямована на відтворення фіктивного економічного зростання і характеризується надлишковим споживанням зовнішніх фінансових ресурсів при одночасній лібералізації внутрішнього ринку, створенні сприятливих умов для надходження імпортованих товарів. Як результат — скорочення багатьох галузей промисловості, зростання від'ємного сальдо зовнішньоторгівельного балансу і великий зовнішній борг. Для економіки, побудованої на іноземних запозиченнях, властивий масовий відплив іноземних інвестицій через значне «подорожчання» грошей на міжнародному ринку. Це так звана пастка ліквідності. Україна потрапила до неї внаслідок падіння цін на продукцію головних статей нашого експорту, який складається переважно з сировинної продукції. Усе це ставить фінансову систему на межу дефолту.

Ліберальний мейнстрим, який вже майже 40 років репрезентує визначальний напрям у фундаментальній економічній теорії, і в нинішніх умовах розвитку цифрових технологій не хоче залишати своє панівне місце. Проте визнання більшістю аж ніяк не є доказом правильності теорії. І підтвердженням цього є перша в історії людства глобальна фінансово-економічна криза 2008—2009 рр., яка перетворила значну частину світової економіки на одну велику лікарню, де пацієнти перебувають у коматозному стані. Усілякі спроби з боку мейнстріму, зокрема «режиму суворої економії», сутність якого полягає в перекладанні основної частини труднощів рецесії на плечі тих, хто найменше винен у ній, тобто на людей праці, дали негативний результат. У цьому повною мірою переконався український народ, який вимагає негайних відповідей на низку гострих запитань стосовно сучасних українських реалій у соціально-економічній сфері.

Серед найважливіших з них такі: Чому Україна перетворилася на одну з найбідніших країн світу? Хто є визначальними суб'єктами розробки і втілення економічної політики в нашій країні? Якою є роль держави в економіці? Як боротися з корупцією? Що робити з олігархічно-плутократичною власністю? Як подолати міграцію? Як визначити вартість товару «робоча сила»? Чому існує така велика диференціація в оплаті праці на підприємствах різної форми власності та між працівниками цих підприємств? Як подолати бідність? За яким критерієм оцінюються посадові оклади та премії керівників уряду? Чи потрібна нам наука і хто її має стимулювати? Яким є місце України в глобальній економіці? Як Україні вийти з боргової пастки МВФ? Як розблокувати механізм конкуренції в умовах приватної власності у сфері природних монополій? Як досягти морального відтворення суспільства і людини? Чим займається нинішня українська безперечно зростаюча бюрократія і як її примусити працювати на країну, а не на власну кишеню? Як українській економіці від депресії перейти до зростання та інноваційного розвитку?

ЧАС СПРОСТУВАТИ МІФ

Відповіді на наведені запитання може дати наука, у тому числі суспільна. Реалії сучасного життя свідчать, що неоліберальна теорія, яка є теоретичною базою здійснюваної сучасної економічної політики (зокрема, і через такі Бреттон-Вудські інститути, як Світовий банк і МВФ та їх програми, де

зібрано понад 1500 соціально-економічних індикаторів по кожній країні світу), є надзвичайно складними і заплутаними для того, аби розібратись, як їх змішати, в якій пропорції, щоб відтворити модель ефективної економіки. Разом з тим такі програми коштують мільйонам людей робочих місць, відмовляють їм у доступі до адекватного медичного обслуговування, сучасних освітніх систем і гідного житла. Вони роблять недоступним харчування, збільшують бездомність, виштовхують за кордон людей у пошуках роботи.

Найбільш поширена і запроваджувана в господарську практику ліберальна парадигма за своєю природою є антигуманною, оскільки індивідуальні інтереси, згідно з її сутністю, понад усе. Особиста нажива у вигляді грошей, особисте благополуччя індивіда у такому суспільстві є визначальними критеріями. Разом з тим ті особи, хто мають гроші у великих обсягах, давно зрозуміли, що гроші — це просто інструмент, за допомогою якого їх власники стають правителями влади, а значить, і елітою суспільства. Отже, якщо є влада, то будуть і гроші.

Особливість неоліберальної теорії полягає в тому, щоб досліджувати суто господарські відносини, методи раціонального ведення ринкового господарства, максимізації доходу (прибутку) і мінімізації витрат. І це вона робить вельми ретельно. При цьому дана теорія, будучи глибоко індивідуалістичною, прагне уникати гострих соціальних питань.

Використання неоліберальної теорії сприяло тому, що світова економіка має яскраво виражений рентний характер. Доказом цього є те, що країни з низькоефективною економікою, внаслідок відкриття національних економік, отримують світову ренту, що зменшується. Щодо країн з високорозвинутою економікою, то вони отримують світову ренту, що зростає. Класичним прикладом цього є стан зовнішньоекономічних зв'язків України та інших країн з архаїчною індустріальною та сировинно спрямованою економікою. Разом з тим ліберальний світовий порядок несе з собою серйозні загрози. На думку Н. Бейна з Лондонської школи економіки, такими є чотири великі проблеми. Перша — розмивання середніх класів у найбагатших економіках світу через «втєчу робочих місць» у бідніші країни. Друга — міжнародна злочинність і нестабільність (а тепер і міжнародний тероризм). Третя — фінансова нестабільність і періодичні напади фінансової паніки. І, нарешті, четверта — нездатність ліберального порядку розв'язати проблему масової бідності (Китай — виняток, оскільки там ідеться про державний капіталізм і політичну диктатуру) [9].

Здійснювана сучасна економічна теорія не відповідає потребам як у господарській діяльності, так і в навчально-виховному процесі при підготовці кадрів для управління на рівні фірм, народногосподарських комплексів окремої країни, а також у міжнародній економічній діяльності. На цьому вчені наголошують уже десятки років. Так, як підкреслив Дж. Реплі, ще у 1971 р. президент Американської економічної асоціації В. Леонтьєв у своєму зверненні до неї зазначав, що, хоча економіка виявляється «на вершині інтелектуальної репутабельності... у декого з нас, хто спостерігав за її безпрецедентним розвитком в останні три десятиліття, зростає занепокоєння про нинішній стан нашої дисципліни». Криза, на думку вченого, розкрила недоліки математичного моделювання, яким надмірно захоплювалися в епоху

буму високого ризику іпотеки. «Однак, — продовжив він, — корисність цього моделювання залежить саме від емпіричної обґрунтованості припущень». Разом з тим В. Леонт'єв закликав своїх колег, вивчати припущення і дані, проводячи соціальну, демографічну і антропологічну роботу, а економіці необхідно тісніше співпрацювати з іншими дисциплінами [10].

Неврахування вченими співпраці суспільствознавців різних дисциплін у реальній господарській практиці виявилися деструктивними. Не дали бажаного соціально-економічного ефекту і намагання вчених розширити спектр економічної теорії за рахунок виникнення нових напрямів економічної науки, таких як фізична економіка, кібернетична економіка і т. п. Світовий досвід переконує, що економісти у своєму замкненому колі не спроможні виробити економічну теорію, яка б стала базисом для обґрунтування соціально-економічної політики проривного характеру, адекватної вимогам інформаційної революції та формування суспільства, в якому найвищою метою і рушієм суспільного прогресу були б не прибуток та гроші, а потреби й інтереси людини. Оскільки останні є багатоманітними (зокрема, йдеться про економічні, духовні, соціальні, національні, релігійні тощо), то науково обґрунтувати потреби та інтереси людини, їх суперечності та шляхи розв'язання по силах тільки представникам різних суспільних наук.

Не виправдала себе і розробка теорії конвергенції. Її автори Дж. Гелбрейт, Питирим Сорокін та інші вчені — економісти та соціологи — розраховували на те, що формування єдиного світового простору стане централізовано керованим і дозволить подолати суперечності в розвитку між країнами та позбутись існуючої нерівності як між країнами, так і між народонаселенням різних країн і всередині кожної з них. Цього не тільки не відбулось, а навпаки, мають місце протилежні тенденції: дезінтеграція, загострення суперечностей між різними країнами та їх групами.

У сучасних умовах одночасно з окресленими суперечностями у зв'язку з інформаційною революцією відтворюються нові протиріччя, які потребують серйозної уваги вчених. Одне з них зумовлене тим, що дана революція спрямована на формування цифрової економіки, в основі якої «цифрова людина», яка суперечить «людині соціальній». Результатом подібної трансформації є стрімкий процес у світі, з одного боку, дегуманізації, а з іншого — «цифрової окупації». Найбільш розвинуті країни, які володіють найперевішніми технологіями та зосередили у своїх країнах елітну когорту вчених, переможуть у технологічній боротьбі і стануть світовими лідерами в економічній, військовій та інших сферах. Країни, що програють у такому змаганні, втратять національний суверенітет і будуть відкинуті на узбіччя цивілізації. Усе це свідчить про те, що суспільна наука повинна враховувати специфіку сучасних трансформацій. «Для колишніх епох економічного розвитку, — зазначає Б. Гейтс, — були характерні тривалі періоди стабільності, розділені короткими періодами революційних змін. Еволюціоністи називають такий стан переривчастою рівновагою. Сьогодні ж електронна інформація створює середовище для ведення бізнесу, для якого характерними є постійні зміни. Цей варіант, напевно, дістав би у них назву переривчастого хаосу — стану майже безперервного бурління, що перемежається лише короткими переривками» [11, с. 41].

Зазначені процеси, суперечності та новітні тенденції світового розвитку вимагають нових пошуків для теоретичного обґрунтування управління сучасним світом. Таким, на думку більшості вчених-суспільствознавців різних країн та наукових шкіл, стає міждисциплінарний підхід. Так, Е. Фелпс, лауреат Нобелівської премії, глава Центру капіталізму та суспільства при Колумбійському університеті, вважає, що Захід перебуває в кризі, як і його економіка. Вчений зазначає, що причини цієї кризи є не зовсім зрозумілими. Та й у подальшому вони не будуть зрозумілими доти, доки економісти не змінять методи викладання та практики економіки. Зокрема, галузь потребує трьох революцій, яким вона чинить опір. Перша ігнорує недосконалість знань, друга зумовлена недосконалістю інформації, третя пов'язана з неврахуванням в економічній теорії економічного динамізму. На думку вченого, ми не здатні зрозуміти симптоми, характерні для західних країн, поки не сформулюємо і не перевіримо конкретні гіпотези про джерела або походження динамізму⁶.

Перехід від індустріально-ринкової до мережевої економіки, на яку у зв'язку з переходом до нового типу розвитку суспільства покладають великі надії, що вона позбавить існуючу капіталістичну систему її соціально-економічних протиріч і негараздів, поки що позитивних результатів не дає. Реальність переконує, що мережеві спільноти як феномен сучасної господарської системи перетворюють представників соціальних мереж на господарів грошей поряд з фінансовими магнатами світу. Таке явище стає не тільки згубним для розвитку будь-якої країни, але й призводить до знищення демократії та ринку. Це проявляється в спекулятивному збагаченні, тобто набагато швидше зростають доходи від капіталу, ніж від продуктивної праці. За таких умов капітал, нажитий шляхом спекулятивних операцій, а не зароблений, став визначальною причиною зростаючої нерівності. Фінансовий сектор у надмірній гонитві за багатством відірвався від своєї основної функції — сприяти розвитку реального сектору економіки — і спрямований переважно на збільшення багатства найзаможніших людей. У звіті Oxfam, опублікованому 22 січня 2018 р., говориться, що 82% нового фінансового багатства, створеного у світі за останній рік, надійшло до 1% найбагатших людей світу. За минулий рік їхні статки збільшилися на 762 млрд. дол. Водночас становище половини населення Землі залишилося без змін. Загальні ж статки найбагатших людей світу з 2010 р. збільшуються в 6 разів швидше, ніж зарплати звичайних робітників і службовців. Кількість мільярдерів за останній рік безпрецедентно зросла. За даними Oxfam, новий мільярдер з'являвся в середньому кожні два дні. Усього у світі налічується понад 2000 осіб, що вважаються мільярдерами. «Бум мільярдерів говорить не про квітучу економіку, а про крах економічного порядку», — заявила директорка Oxfam В. Бьяньїма⁷.

Нині дедалі більше авторів доходять висновку, що процес посилення нерівності в сучасному суспільстві має об'єктивний характер, пов'язаний із

⁶ Три революції, необхідні економіці // Інтернет-газета ЕКОНОМІКА. — 2019. — 28 января [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://economica.com.ua/finance/article/77725347.html>

⁷ Oxfam: более 80% всех богатств мира принадлежат 1% населения Земли // Радио Свобода. — 2018. — 21 января [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.svoboda.org/a/28989212.html>

самою суттю постіндустріального та фінансового капіталізму. Економіка, що відтворює продукти у вигляді інформації і нових знань, на думку багатьох суспільствознавців, входить у протиріччя з ринковою економікою і капіталістичним способом виробництва. П. Мейсон обґрунтовує, що технологічна революція останніх десятиліть створила для економіки умови, в яких інформаційні технології, нові форми власності й способи розподілу праці, відпочинку та зарплати зіштовхуються з її старими принципами функціонування виробничих і ринкових відносин та приватної власності. Мережеве покоління, що має доступ до незліченних інформаційних ресурсів, виробляє абсолютно нові цінності, правила і норми поведінки. Це означає, що базові основи для посткапіталізму вже закладені у фундамент глобальної соціально-економічної системи. Головне протиріччя сьогодні, на думку вченого, — це протиріччя між можливістю безперешкодного отримання безкоштовних товарів та інформації і системою монополій, банків та урядів, які намагаються добитися того, щоб їх було мало і вони продавалися [12, с. 20]. Автор доводить, що економіка, заснована на інформації з її тенденцією до створення продуктів з нульовими витратами та слабкими правами власності, не може бути капіталістичною [12, с. 249]. Інформаційні технології наполегливо вимагають «необхідність розробки «плану-проекту», що передбачає відхід економіки від капіталізму» [12, с. 300].

Суть цих і багатьох інших протиріч сучасного суспільства в нинішніх умовах найбільш гостро дискутується в напрямі пошуку (в теорії і на практиці) нової соціально-економічної моделі розвитку суспільства. Одна із складових формування нового обличчя суспільства зводиться до того, щоб об'єктом економіки стала людина, а не прибуток. Зрозуміло й те, що перехід до подібної моделі можливий на базі нової парадигми, тобто зміни теоретичних поглядів на закони розвитку суспільства, у тому числі економіки.

Парадигми, що використовуються в господарській практиці останні 40 років, не дозволяють розкрити сутнісні характеристики і рушійні механізми світової економіки, як і співвідношення сил провідних економічних центрів. Більше того, вони спрямовані не на оновлення моделей економічного розвитку, а на їх консервацію з усталеними відносинами власності й характером привласнення. За твердженням деяких вчених, інформаційні технології, найпотужніші комп'ютери, які перетворили економічні чинники на вторинні, відтворюють нові господарські й соціальні тенденції: спад світової економіки, багаторазове зростання спекулятивного ВВП, скорочення реального сектору економіки, значні диспропорції у споживанні, загострення соціальних, релігійно-етнічних і військових конфліктів як усередині країн, так і між ними. Це свідчить про те, що використовувані суспільні, у тому числі й економічні теорії, вичерпали свій потенціальний ресурс і стали гальмом соціального розвитку. Немає сумніву, що економіка, яку називають інформаційною, економікою знань тощо, змінюється, а це вимагає відповідної адаптації економічної науки, отже, внесення корективів, а то і перегляд багатьох базових категорій і оцінки суб'єктів господарської діяльності. Наприклад, на службі неоліберальної політики головним критерієм оцінки економічного розвитку тієї чи іншої країни, її ефективності, могутності та зростання активно використовується такий інтегральний показник, як ВВП.

У відповідності з макроекономічною статистикою він є важливим індикатором «соціально-економічного здоров'я» країни, тобто зростання життя народонаселення, можливості розвитку медицини, освіти, науки, культури, а також ведення торговельно-економічних відносин з іншими країнами та різними міжнародними інститутами, наприклад МВФ, Світовим банком тощо. Однак сучасна реальність спростовує подібні твердження стосовно життя більшості людей найманої праці, оскільки суттєво змінилися підходи до методики розрахунків ВВП порівняно з періодом індустріального суспільства, коли даний показник був започаткований. У США він включав продукцію реального сектору економіки, а саме: сільське господарство, видобувну та обробну промисловість, будівництво, електроенергетику, теплопостачання, транспорт і складське господарство. ВВП містив також вартість товарів і послуг, які країна виробляла для потреб людей: продовольство, одяг, взуття, транспортні послуги, послуги ЖКГ. В умовах постіндустріального суспільства ВВП на зламі 1960—1970-х років почав наповнюватися переважно сектором послуг за рахунок динамічного зростання фондових та інших фінансових ринків, який у розвинутих країнах становить 2/3 і більше їх ВВП, причому основна частка з них припадає на ділові та фінансові послуги. Головними ідеологами постіндустріального суспільства виступили З. Бжезинський, Е. Тоффлер, Д. Белл. Вони доводили, що в такому суспільстві людину цінуватимуть за тим, який її внесок у створення ВВП. Не має значення, що це за внесок — матеріальні блага чи послуги з перепродажу нерухомості (ріелторський бізнес), послуги брокера на біржі чи послуги сексуального характеру. Значущими стають тільки ті послуги, які мають ціну, платні послуги, ті, які створюють грошовий дохід. Останній в умовах інформаційно-технологічної революції зростає карколомними темпами, наприклад, за рахунок індустрії геймінга (комп'ютерних ігор). Нині у світі налічується 2,5 млрд. гравців з оборотом понад 1 млрд. дол. на рік. Більше того, геймерів починають готувати в університетах. Так, університет Гаррисберга в Пенсільванії оплачує їх навчання та пропонує стипендії.

Показник ВВП є унікальною ширмою для задоволення інтересів великого капіталу, а комерційні, лізингові, консалтингові, кредитні та інші віртуальні «послуги», замість створення приросту суспільного продукту, відмінно стимулюють відплив коштів з реального сектору тієї чи іншої країни в кишені банків, фондів і фінансових корпорацій. Це визнають дедалі більше вчених. Даний показник, на думку керівників Римського клубу та його провідних експертів, став фактором, що справляє постійний вплив на політичні рішення, але в його структурі закладено прагнення до необмеженого зростання. Він відображає витрати, а не благополуччя або суб'єктивне щастя, і не бачить благ, що існують поза ринком. Єдине, що вимірює ВВП, — швидкість, з якою гроші рухаються в економіці [4].

ВВП може бути використаний як інструмент маніпуляції в тій чи іншій країні для того, щоб покращити рівень життя всього народонаселення. Наприклад, номінальний ВВП є досить чутливим до щорічних коливань курсів валют. Скажімо, обвал котирувань валюти автоматично спричиняє спад ВВП, тоді як їх зростання — підвищує його. Українці в цьому переконалися наприкінці 2019 р. — початку 2020 р. у зв'язку зі значними закупками ОВДП,

які сприяли зміцненню гривні та падінню курсу долара, у результаті чого виграла та частина еліти, що заробляє на фінансових спекуляціях, а програли галузі, які експортують свою продукцію до інших країн. Наслідком такої ситуації стає скорочення виробництва.

До недоліків номінального ВВП можна віднести і те, що він ураховує лише ті блага, які можуть бути обмінені на гроші, проте не бере до уваги тіньовий сектор економіки, який становить значний обсяг виробництва у країнах «третього світу», і в Україні в тому числі.

Оскільки ВВП включає в себе державні видатки, які сягають величезних обсягів, то суб'єкт, який має визначальний вплив на формування цього показника (а це уряд країни), його фальсифікує за допомогою шахрайського оподаткування. В Україні цей процес доповнюється роздержавленням і приватизацією державної власності, а також монетизацією соціального капіталу, пенсійної реформи. Важливу роль у цьому належить неоліберальній теорії, яка на словах зменшує роль держави, а по суті використовує її як регулятора перерозподілу соціального капіталу на користь олігархів.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

У 2020-ті роки Україна вступає з архаїчною, структурно деформованою економікою, технологічною відсталістю, стрімким зростанням нерівності та надмірним розривом у доходах переважної більшості українців і олігархами-мільярдерами, падінням до критичного рівня управління. Усе це спрямовує країну до соціально-економічної катастрофи і втрати суб'єктності. Постає запитання: Що нас очікує в найближчому періоді — швидке зростання, тривала депресія чи черговий спад?

Цілком зрозуміло, що в будь-якому разі, коли б не почався період зростання, він буде довгим. На це ми вже приречені. І, очевидно, у цьому й полягає «необоротність» проведених перетворень. Підтвердженням цьому є темпи зростання ВВП в Україні, які є на рівні інфляції.

І, все ж таки, хочеться вірити, що Україна — не та країна, яка погодиться залишатись аграрно-сировинним додатком розвинутих держав. А от якими шляхами піде її поступальний розвиток і якими будуть терміни — сьогодні сказати дуже важко. Це залежить від багатьох умов, відсутніх нині. Безсумнівно є одне: **Україні потрібна інша соціально-економічна політика, яка буде спрямована на захист національної економіки та формування якісно нового суспільства. Очевидно, що це передбачає необхідність радикальних змін у суспільній науці. Остання має стати теоретичною базою для адекватної соціально-економічної політики, довгострокової стратегії розвитку країни з урахуванням усіх сфер суспільного життя — економічної, соціальної, духовно-культурної, етнічнонаціональної, релігійно-конфесійної.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Економіка: прогноз до 2020 года ; [под ред. А.А. Дынкина] / ИМЭМО РАН. — М. : Магистр, 2007. — 429 с.
2. Ghilarducci T., McGahey R. Guest Editors' Introduction // Social Research: An International Quarterly. — 2013. — Fall.

4. Стиглиць Дж.Э. Конец неолиберализма и возрождение истории // Хвиля. — 2019. — 21 ноября [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://hvylyya.net/analytics/society/konec-neoliberalizma-i-vozhrozhdenie-istorii.html>
5. Матвейчев О. Римский клуб, юбилейный доклад. Вердикт: «Старый Мир обречен. Новый Мир неизбежен!» // Политком. — 2018. — 5 января [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://politcom.org.ua/rimskij-klub-jubilejnyj-doklad-verdik/?fbclid=IwAR0TFyTOWdgiVftGG0h-TSzBX7PIsNcbfQljA3HXkuL8i6kuHpDbx3bQWec>
6. Фролов П. Приватизация в Украине: ретроспективы и перспективы // ZN,UA. — 2018. — 16 марта [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://zn.ua/macrolevel/privatizaciya-v-ukraine-retrospektivy-i-perspektivy-278288_.html
7. Кораблин С. Финансовая нестабильность // ZN,UA. — 2019. — 22 марта [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://zn.ua/macrolevel/finansovaya-nestabilnost-312549_.html
8. Робертс П.С. Украине придется продать свои земли Западу [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/99145/>
9. Стиглиць Дж. Глобалізація та її тягар ; [пер. з англ.]. — К. : ВД «КМ Академія», 2003. — 252 с.
10. Зубок В. Блог историка. Британские выборы и будущее миропорядка: пора перемен [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.bbc.com/russian/blog-vox-historicus-40250263>
11. Рэпли Дж. Как экономика стала религией [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/economic/20170717/239819330.html>
12. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. — М. : Эксмо, 2006. — 480 с.
13. Мейсон П. Посткапитализм. Путеводитель по нашему будущему. — М. : Ад Маргинем, 2016. — 416 с.

Стаття надійшла 18.02.2020

REFERENCES

1. Economy: Forecast Until 2020. A. Dynkin (Ed.). IMEMO of RAS, Moscow, Magistr, 2007 [in Russian].
2. Ghilarducci T., McGahey R. Guest Editors' Introduction. *Social Research: An International Quarterly*, Fall, 2013.
3. Stiglitz J. The End of Neoliberalism and the Rebirth of History. *Hvylyya*, November 21, 2019, available at: <https://hvylyya.net/analytics/society/konec-neoliberalizma-i-vozhrozhdenie-istorii.html> [in Russian].
4. Matveychev O. Club of Rome, Anniversary Report. Verdict: «The Old World is Doomed. The New World is Inevitable!» *Politcom*, January 5, 2018, available at: <https://politcom.org.ua/rimskij-klub-jubilejnyj-doklad-verdik/?fbclid=IwAR0TFyTOWdgiVftGG0h-TSzBX7PIsNcbfQljA3HXkuL8i6kuHpDbx3bQWec> [in Russian].
5. Frolov P. Privatization in Ukraine: Retrospectives and Prospects. *ZN,UA*, March 16, 2018, available at: https://zn.ua/macrolevel/privatizaciya-v-ukraine-retrospektivy-i-perspektivy-278288_.html [in Russian].
6. Korablin S. Financial Instability. *ZN,UA*, March 22, 2019, available at: https://zn.ua/macrolevel/finansovaya-nestabilnost-312549_.html [in Russian].
7. Roberts P. Ukraine Will Have to Sell its Lands to the West, available at: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/99145/> [in Russian].
8. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. Kyiv, PH «КМ Академія», 2003 [in Ukrainian].
9. Zubok V. Historian's Blog. British Election and the Future World Order: Era of Change, available at: <https://www.bbc.com/russian/blog-vox-historicus-40250263> [in Russian].
10. Rapley J. How Economics Became Religion, available at: <http://inosmi.ru/economic/20170717/239819330.html> [in Russian].
11. Gates B. *Business @ the Speed of Thought*. Moscow, Eksmo, 2006 [in Russian].
12. Mason P. *PostCapitalism: A Guide to Our Future*. Moscow, Ad Marginem, 2016 [in Russian].

Received on February 18, 2020

Petro Eshchenko, Dr. Sci. (Econ.), Professor,
Senior Researcher of the Department of Finance Theory,
Academy of Financial Management,
38, Druzhby Narodiv Blvd., Kyiv, 01014, Ukraine

NEOLIBERAL MARKET MODEL AND ITS IMPACT
ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE

It is revealed that the liberal mainstream, which represents the defining direction in fundamental economic theory, in the current conditions of transition from industrial-market to information-network economy and development of digital technologies does not want to leave its dominant place. Based on the factual data, the negative impact of this theory is shown, which, due to the economic policy pursued by the Ukrainian authorities, destroys not only the economy but also the cultural and social values of our people. Ukraine's current socio-economic format does not allow it to fight for a «place under the sun» in the development of digital technologies and redistribution of technological rents. It is proved that the use of neoliberal economic theory contributed to the fact that the world economy began to have a pronounced rental character. Proof of this is the fact that countries with inefficient economies due to the opening of national economies have a declining world rent. As for countries with highly developed economies, they receive a growing world rent.

The necessity of a new paradigm of Ukraine's development is substantiated. Radical changes in our country can occur with the abandonment of neoliberal theory and the introduction of a new economic policy based on the requirements of the information technology revolution and adequate economic policy, which aims to develop and realize human capabilities, not money and profit. These issues are of great theoretical and practical importance. The future of our country depends on them, which requires the close attention of scientists, in particular representatives of the social sciences.

Keywords: *socioeconomic crisis; management model; economic theory; economic policy; liberal mainstream; network economy.*